Roll No. ..੭੦......................................

Total No. of Questions : 6]

025/B

[Total No. of Printed Pages : 18+

Map of Punjab

SS

2326

ਸਲਾਨਾ ਪਰੀਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

HISTORY

(Punjabi, Hindi and English Versions)

Time Allowed : 3 Hours | **Maximum Marks : 80**

(Punjabi Version)

ਨੋਟ : (i) ਆਪਣੀ ਉੱਤਰ-ਪੱਤਰੀ ਦੇ ਟਾਈਟਲ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਕੋਡ/ਪੇਪਰ-ਕੋਡ ਵਾਲੇ ਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਾ-ਕੋਡ/ਪੇਪਰ-ਕੋਡ 025 ਜ਼ਰੂਰ ਦਰਜ ਕਰੋ।

(ii) ਉੱਤਰ-ਪੱਤਰੀ ਲੈਂਦੇ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਪੰਨੇ ਗਿਣ ਕੇ ਦੇਖ ਲਓ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਟਾਈਟਲ ਸਹਿਤ 28 ਪੰਨੇ ਹਨ ਅਤੇ ਠੀਕ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਹਨ।

(iii) ਉੱਤਰ-ਪੱਤਰੀ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲੀ ਪੰਨਾ/ਪੰਨੇ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੱਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ/ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

(iv) ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੱਤਰ 6 ਭਾਗਾਂ **(ੳ, ਅ, ੲ, ਸ, ਹ, ਕ)** ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

(v) **ਭਾਗ–ੳ** ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੰ. 1 ਦੇ 10 ਉਪ-ਭਾਗ ਹੋਣਗੇ। ਹਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1 ਅੰਕ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।

(vi) **ਭਾਗ–ਅ** ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੰ. 2 ਦੇ 5 ਉਪ-ਭਾਗ ਹੋਣਗੇ। ਹਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1 ਅੰਕ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।

(vii) **ਭਾਗ–ੲ** ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੰ. 3 ਦੇ 10 ਉਪ-ਭਾਗ (5 ਭਾਗ-ੳ ਤੇ 5 ਭਾਗ-ਅ ਵਿਚੋਂ) ਹਨ। ਹਰੇਕ ਭਾਗ ਵਿਚੋਂ 3 ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ 20-25 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3 ਅੰਕ ਦਾ ਹੈ।

(viii) **ਭਾਗ–ਸ** ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੰ. 4 ਵਿਚ ਸਰੋਤ ਆਧਾਰਿਤ/ਕੇਸ ਸਟੱਡੀ ਆਧਾਰਿਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ 2 ਉਪ-ਭਾਗ ਹਨ। ਹਰ ਉਪ-ਭਾਗ ਵਿਚ ਛੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਨ। ਹਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1 ਅੰਕ ਦਾ ਹੈ।

(ix) **ਭਾਗ–ਹ** ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੰ. 5 ਵਿਚ ਚਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ 80-100 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5 ਅੰਕ ਦਾ ਹੈ।

(x) **ਭਾਗ–ਕ** ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੰ. 6 ਮਾਨਚਿੱਤਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ 15 ਅੰਕ ਹਨ। ਲੜਾਈਆਂ ਸਮੇਤ ਸਥਾਨ ਦਰਸਾਉਣ ਦੇ 10 ਅੰਕ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਸਥਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ (20-25 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ) ਕਰਨ ਦੇ 5 ਅੰਕ ਹਨ।

(xi) ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਨਚਿੱਤਰ ਉੱਤਰ-ਪੱਤਰੀ ਨਾਲ ਨੱਥੀ ਕਰੋ।

(xii) ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਭਰਮ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਭਾਗ – ੳ

1. ਬਹੁ-ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ : **10x1=10**

(i) ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਅਤੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ? 1

(ੳ) ਦੀਵਾਨ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ (ਅ) ਲਖਪਤ ਰਾਏ

(ੲ) ਦੀਵਾਨ ਦੀਨਾ ਨਾਥ (ਸ) ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ

(ii) ਐਂਗਲੋ–ਸਿੱਖ ਸਬੰਧਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ **ਸਹੀ** ਕਾਲਕ੍ਰਮ ਦੱਸੋ ? 1

(i) ਸ਼ਿਕਾਰਪੁਰ ਦਾ ਮੁੱਦਾ
(ii) ਸਿੰਧ ਦਾ ਮੁੱਦਾ
(iii) ਵਦਨੀ ਦਾ ਮੁੱਦਾ
(iv) ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦਾ ਮੁੱਦਾ

(ੳ) (ii) (iii) (iv) (i)
(ਅ) (i) (iv) (ii) (iii)
(ੲ) (iii) (ii) (i) (iv)
(ਸ) (iv) (i) (iii) (ii)

(iii) ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਵਿੱਚ "X" ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ? 1

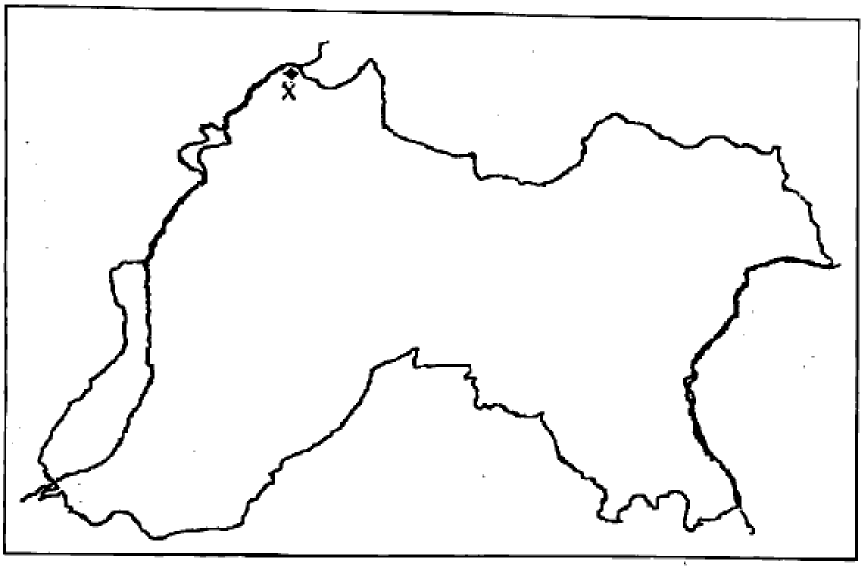

(ੳ) ਅਟਕ
(ਅ) ਕਸ਼ਮੀਰ
(ੲ) ਕਾਂਗੜਾ
(ਸ) ਗੁਜਰਾਤ

(iv) ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉੱਤਰ–ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਖ਼ੈਬਰ, ਕੁਰੱਮ, ਟੋਚੀ ਅਤੇ ਬੋਲਾਨ ਦੱਰੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੱਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਆਏ ਸਨ। ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੱਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਆਏ ? 1

(ੳ) ਹੂਣ
(ਅ) ਤੁਰਕ
(ੲ) ਮੁਗ਼ਲ
(ਸ) ਅੰਗਰੇਜ਼

(v) ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਥਨਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ ਤੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ : 1

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਲਿਕ ਭਾਗੋ ਦਾ ਭੋਜਨ ਛੱਡ ਕੇ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੇ ਘਰ ਭੋਜਨ ਛਕਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਸੁਨੇਹੇ ਸਬੰਧੀ ਕਿਹੜਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਢੁੱਕਵਾਂ ਹੈ ?

(ੳ) ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧ ਛੱਡ ਕੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
(ਅ) ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?
(ੲ) ਪਾਪ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਬਣੇ ਸੁਆਦ ਭੋਜਨ ਨਾਲੋਂ ਸੱਚ ਦੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਸਧਾਰਣ ਭੋਜਨ ਉੱਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
(ਸ) ਫੋਕੇ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(vi) ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ : 1

(a)	ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ	(i)	ਕਲਸਹਾਰ ਜੀ
(b)	ਸੂਫ਼ੀ ਸੰਤ	(ii)	ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ
(c)	ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ	(iii)	ਧੰਨਾ ਜੀ
(d)	ਕੀਰਤਨੀਆ	(iv)	ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ

	(a)	(b)	(c)	(d)
(ੳ)	(ii)	(iii)	(iv)	(i)
(ਅ)	(iii)	(iv)	(i)	(ii)
(ੲ)	(i)	(ii)	(iii)	(iv)
(ਸ)	(iv)	(i)	(ii)	(iii)

(vii) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਏ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਭੇਜੇ ਗਏ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਸਬੰਧੀ ਕਿਹੜਾ ਕਥਨ **ਸਹੀ ਨਹੀਂ** ਹੈ ? 1

(ੳ) ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਕੰਧਾਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ।

(ਅ) ਭਾਈ ਗੌਂਦਾ ਜੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਕਾਬਲ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ।

(ੲ) ਭਾਈ ਜੋਧ ਜੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਮੁਲਤਾਨ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ।

(ਸ) ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਰਾਜਸਥਾਨ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ।

(viii) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਭੇਜੇ ਗਏ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਸ਼ਾਮਲ **ਨਹੀਂ** ਸੀ । 1

(ੳ) ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਅ) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ

(ੲ) ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸ) ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ

(ix) ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਯਾਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਸਬੰਧੀ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਜੁੱਟ **ਗ਼ਲਤ** ਹੈ : 1

(ੳ) ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਨ – ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ

(ਅ) ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ – ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ

(ੲ) ਭਾਈ ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ – ਭਾਈ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ

(ਸ) ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ – ਭਾਈ ਸਹਿਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ

(x) ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਰਾਮਨਗਰ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜ਼ਮਜ਼ਮਾ ਤੋਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ? 1

(ੳ) ਭੀਮ ਸਿੰਘ (ਅ) ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ

(ੲ) ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ (ਸ) ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ

ਭਾਗ – ੳ

2. **ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਦਿਓ :** 5x1=5

(i) ਕਿਹੜੀ ਯੁੱਧ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ ? 1

(ii) ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਕੋਤਵਾਲ ਕੌਣ ਸੀ ? 1

(iii) 1901 ਈ: ਵਿੱਚ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਕਿਹੜਾ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ? 1

(iv) ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਬਾਉਲੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਿਸ ਨੇ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ? 1

(v) ਸ਼ੈਫਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕਿਸਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸਨ ? 1

ਭਾਗ – ੲ

3. **ਕੋਈ ਛੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੋ। ਹਰੇਕ ਭਾਗ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ 20-25 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਓ :** 9+9=18

(ੳ) ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੋ। 3x3=9

(i) ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? 3

(ii) ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਿਖੋ। 3

(iii) ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਰਿਕਾਰਡ 'ਤੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ। 3

(iv) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ? 3

(v) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੱਸੋ ? 3

(ਅ) ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੋ। 3x3=9

(i) ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ 'ਤੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ। 3

(ii) ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਸੀਮਾ ਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਲਿਖੋ। 3

(iii) ਭੈਰੋਵਾਲ ਦੀ ਸੰਧੀ (16 ਦਸੰਬਰ 1846) ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੱਸੋ। 3

(iv) ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ਲਤਾ ਦੇ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਕਾਰਨ ਦੱਸੋ ? 3

(v) ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਅਤੇ ਤਰੁਣਾ ਦਲ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਓ। 3

4. ਸਰੋਤ/ਕੇਸ ਅਧਾਰਿਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ । 6+6=12

(I) ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਪੈਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ : 6x1=6

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਉਦੋਂ ਲੱਗਾ, ਜਦੋਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਆ ਪੁੱਜਾ । ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਲੜਾਕੀ ਫ਼ੌਜ ਵੈਰੀ ਦੇ ਚੌਥੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਤੇ ਤੋਪਖਾਨਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਅਬਦਾਲੀ ਕੋਲ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਤੋਪਖ਼ਾਨਾ ਸੀ । ਸਿੱਖ ਆਪਣਾ 'ਵਹੀਰ' ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਪਿੰਡ ਗੁਰਮ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਚੁਫ਼ੇਰਿਓਂ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ । ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਸਮ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਧਾਵਾ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮਾਰ ਖਾ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਿਆ । ਫਿਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਨਾਮਵਰ ਜਰਨੈਲਾਂ ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਸਰਬਲੰਦ ਖ਼ਾਂ ਸਣੇ ਆਪ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ । ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਤਿੰਨਾਂ ਮਲਵਈ ਸਰਦਾਰਾਂ (ਸ. ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਕੀਲ ਸ਼ੇਖੂ ਸਿੰਘ ਹੰਭਲਵਾਲ, ਸੰਗੂ ਸਿੰਘ ਭਾਈਕਾ, ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਭਾਈਕਾ) ਨਾਲ ਵਹੀਰ ਨੂੰ ਬਰਨਾਲੇ ਵੱਲ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲੱਗੇ । ਸ. ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਤੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਾਹਵਲੀ ਨੇ 'ਵਹੀਰ' ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ. ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਸ. ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵਹੀਰ ਵੱਲੇ ਭੇਜਿਆ । ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਾਹਵਲੀ ਨੇ ਵਹੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚੇ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਏ ਸਨ । ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੱਲਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚੇ ਛੁਡਵਾ ਲਏ ਤੇ ਸ਼ਾਹਵਲੀ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ । ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਵਹੀਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ । ਉਧਰ ਸ. ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਹੱਥੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਸਰਬੁਲੰਦ ਖ਼ਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਹੱਥੋਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਦਲ ਲਹੂ ਦੀ ਹੋਲੀ ਖੇਡਦੇ ਪਿੰਡ ਗਹਿਲ ਜਾ ਪੁੱਜੇ । ਅੱਗੋਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਨਾ ਦਿੱਤਾ । ਕੁਝ ਬਿਰਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਬਾਜਰੇ ਦੇ ਮੁਨਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕ ਗਏ । ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਉਹ ਜਿਉਂਦੇ ਹੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ । ਸਿੱਖ ਲੜਦੇ–ਲੜਦੇ ਬਰਨਾਲੇ ਵੱਲ ਤੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਤਕਾਲਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪਿੰਡ 'ਕੁਤਬੇ' ਜਾ ਪੁੱਜੇ । ਉਥੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਢਾਬ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰੋਕ ਲਈ । ਦੁਰਾਨੀ ਵੀ ਪਾਣੀ ਵੱਲ ਵਧੇ । ਇੱਥੇ ਫਿਰ ਬੜੀ ਘਮਸਾਣ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤਦ ਤੱਕ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਰੋਕੀ ਰੱਖਿਆ, ਜਦ ਤੱਕ ਵਹੀਰ ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਚਲੀ ਨਾ ਗਈ । ਫਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਤੇ ਵਹੀਰ ਦੇ ਮਗਰ ਹੋ ਤੁਰੇ । ਦੁਰਾਨੀ ਫ਼ੌਜ ਵੀ ਤਿਹਾਈ ਮਰੀ ਪਈ ਸੀ । ਉਹ ਪਾਣੀ ਉੱਤੇ ਟੁੱਟ ਪਈ । ਏਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਵਹੀਰ ਸਣੇ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਗਏ । ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਬਰਨਾਲੇ ਤੱਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ । ਏਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਚੋਖਾ ਹਨ੍ਹੇਰਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ । ਸੋ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਉਥੇ ਹੀ ਡੇਰਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਿੰਘ ਕੋਟਕਪੂਰੇ, ਫਰੀਦਕੋਟ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਗਏ । ਕੁੱਪ ਤੋਂ ਬਰਨਾਲੇ ਤੱਕ ਪੱਚੀ ਮੀਲ ਵਿੱਚ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਖਿਲਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ ।

(i) ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੀ ? 1

(ii) ਇਸ ਪੈਰ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ? 1

(iii) ਉਪਰੋਕਤ ਪੈਰ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ? 1

(iv) ਸ਼ਾਹਵਲੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਕਿਹੜੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ? 1

(v) ਇਸ ਪੈਰ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਘੱਗਰ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਿਹੜੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ? 1

(vi) ਇਸ ਪੈਰ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ । 1

(II) ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਪੈਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ : 6x1=6

ਬਾਰਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੋਆਬਾ ਸਬੰਧੀ ਇੱਕ ਰੋਲ ਪਲੇਅ ਕੀਤਾ। ਧਰੁਵ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਮਝੈਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਤਿੰਦਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਜਰਾਤ, ਭੇਰਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਗਰ ਹਨ। ਸੁਖਪ੍ਰੀਤ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਮੈਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹਾਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਗਰ ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਤੋਂ ਸੁਲਤਾਨ-ਉੱਲ-ਕੌਮ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭਜੋਤ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਵਰਗੇ ਯੋਧੇ ਮੇਰੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਤੇ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਗਰ ਹਨ। ਇਕਬਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੋਆਬ ਹਾਂ। ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਗਰ ਹੈ।

(i) ਇਕਬਾਲ ਕਿਹੜੇ ਦੋਆਬ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ? 1

(ii) ਜਤਿੰਦਰ ਕਿਹੜੇ ਦੋਆਬ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ? 1

(iii) ਸੁੱਖਪ੍ਰੀਤ ਕਿਹੜੇ ਦੋਆਬ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ? 1

(iv) ਪ੍ਰਭਜੋਤ ਕਿਹੜੇ ਦੋਆਬ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ? 1

(v) ਧਰੁਵ ਕਿਹੜੇ ਦੋਆਬ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ? 1

(vi) ਸੁਲਤਾਨ-ਉੱਲ-ਕੌਮ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਿਹੜਾ ਨਗਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ? 1

ਭਾਗ – ਹ

5. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ। ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ 80-100 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਓ। 4x5=20

(i) ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਓ। 5

ਜਾਂ

ਦੂਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼-ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੱਸੋ। 5

(ii) ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਦਸ਼ਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸੀ ? 5

ਜਾਂ

ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ? 5

(iii) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੱਸੋ। 5

ਜਾਂ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਏ ? 5

(iv) ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ। 5

ਜਾਂ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੱਸੋ। 5

ਭਾਗ – ਕ

6. ਮਾਨਚਿੱਤਰ : 10+5=15

(i) ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਨਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦੇ ਕੋਈ ਪੰਜ ਸਥਾਨ ਦਰਸਾਓ। 10

(ii) ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਰੇਕ ਸਥਾਨ ਦੀ 20-25 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ। 5

ਜਾਂ

(i) ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਨਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਐਂਗਲੋ-ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦੇ ਸਥਾਨ ਦਰਸਾਓ। 10

(ii) ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਰੇਕ ਸਥਾਨ ਦੀ 20-25 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ। 5

(Hindi Version)

नोट : (i) अपनी उत्तर-पुस्तिका के मुख पृष्ठ पर विषय-कोड/ पेपर-कोड वाले खाने में विषय-कोड/ पेपर-कोड 025 अवश्य लिखें।

(ii) उत्तर-पुस्तिका लेते ही इसके पृष्ठ गिनकर देख लें कि इसमें मुख पृष्ठ सहित 28 पृष्ठ हैं एवं सही क्रम में हैं।

(iii) उत्तर-पुस्तिका में खाली छोड़े गए पृष्ठ/ पृष्ठों के पश्चात् हल किए गए प्रश्न/ प्रश्नों का मूल्यांकन नहीं किया जाएगा।

(iv) प्रश्न-पत्र 6 भागों (**क, ख, ग, घ, ङ, च**) में बाँटा गया है।

(v) **भाग - क** प्रश्न नं. 1 के 10 उप-भाग हैं। प्रत्येक प्रश्न 1 अंक का है।

(vi) **भाग - ख** प्रश्न नं. 2 के 5 उप-भाग हैं। प्रत्येक प्रश्न 1 अंक का है।

(vii) **भाग - ग** प्रश्न नं. 3 के 10 उप-भाग (5 भाग क तथा 5 भाग ख में से) हैं। प्रत्येक से तीन-तीन प्रश्न अनिवार्य है। प्रत्येक प्रश्न का उत्तर 20-25 शब्दों में देना है। प्रत्येक प्रश्न 3 अंक का है।

(viii) **भाग - घ** प्रश्न नं. 4 में परिच्छेद आधारित 2 उप-भाग दिए गए हैं। प्रत्येक उप-भाग के 6 प्रश्न हैं। प्रत्येक प्रश्न 1 अंक का है।

(ix) **भाग - ङ** प्रश्न नं. 5 के चार प्रश्न हैं। प्रत्येक प्रश्न का उत्तर 80-100 शब्दों में देना है। प्रत्येक प्रश्न 5 अंक का है।

(x) **भाग - च** प्रश्न नं. 6 मानचित्र से सम्बन्धित है। इसमें दो प्रश्न है। जिनमें से कोई एक प्रश्न करना है। इसके कुल 15 अंक है। लड़ाइयों सहित स्थान दिखाने के लिए 10 अंक है और 5 अंक प्रत्येक स्थान की व्याख्या (20-25 शब्दों में) करने के लिए हैं।

(xi) पंजाब का मानचित्र उत्तर-पुस्तिका के साथ नत्थी कीजिए।

(xii) पंजाबी एवं हिन्दी भाषा में अंग्रेजी भाषा के ही यथार्थ अनुवादित प्रश्न दिए गए हैं। अत: किसी भी भ्रम की स्थिति में अंग्रेजी भाषा के प्रश्न को ही सही माना जाएगा।

भाग - क

1. **बहुविकल्पीय प्रश्न :** **10x1=10**

(i) निम्नलिखित में से कौन अहमद शाह अब्दाली और मीर मन्नू के बीच हुई लड़ाई में मारा गया था ? **1**

(क) दीवान मोहकम चंद (ख) लखपत राय

(ग) दीवान दीना नाथ (घ) दीवान कौड़ा मल

(ii) अंग्रेज-सिख संबंधों से जुड़ी निम्न घटनाओं का **सही** कालक्रम बताइए : **1**

(i) शिकारपुर का मुद्दा (ii) सिंध का मुद्दा

(iii) वदनी का मुद्दा (iv) फिरोजपुर का मुद्दा

(क) (ii) (iii) (iv) (i)

(ख) (i) (iv) (ii) (iii)

(ग) (iii) (ii) (i) (iv)

(घ) (iv) (i) (iii) (ii)

(iii) दिए गए पंजाब के नक्शे में "x" महाराजा रणजीत सिंह की कौन-सी विजय को दर्शाता है ? 1

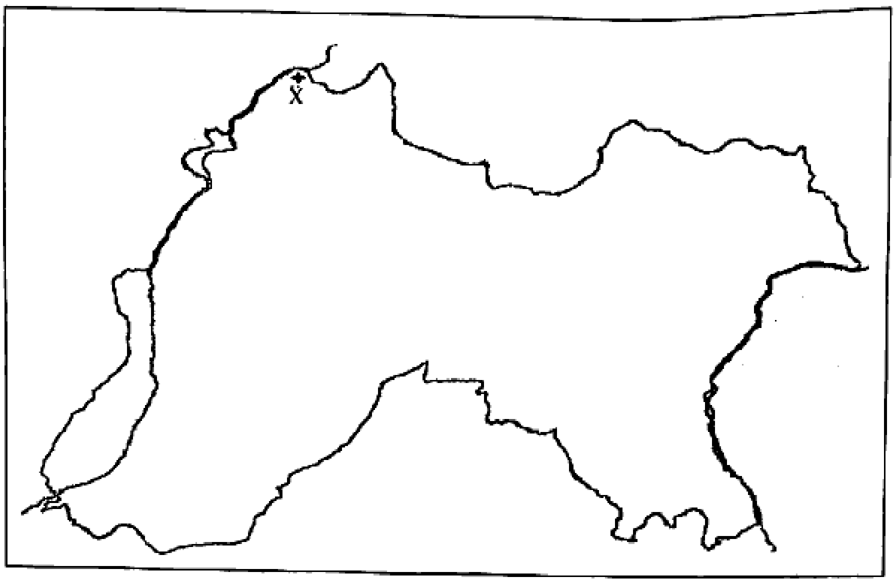

(क) अटक (ख) कश्मीर

(ग) कांगडा (घ) गुजरात

(iv) पंजाब के उत्तर-पश्चिम में खैबर, कुर्रम, टोची और बोलान दर्रे हैं। भारत पर अपनी सत्ता स्थापित करने वाले विदेशी इन्हीं दर्रों के रास्ते आए थे। नीचे दिए गए में से कौन-से विदेशी इन दर्रों के रास्ते नहीं आए ? 1

(क) हूण (ख) तुर्क

(ग) मुगल (घ) अंग्रेज़

(v) नीचे दिए गए कथनों पर विचार करें और उत्तर दें : 1

श्री गुरु नानक देव जी ने मलिक भागो का भोजन छोड़कर भाई लालो जी के घर भोजन किया। इससे गुरु जी द्वारा दिए गए संदेश के संबंध में कौन-सा अधिक उपयुक्त है ?

(क) हमें आपसी विरोध छोड़कर सभी के साथ प्रेम से रहना चाहिए।

(ख) ईश्वर का नाम जपना चाहिए।

(ग) पाप की कमाई से बने स्वादिष्ट भोजन की तुलना में सच्चे कर्म से कमाया गया साधारण भोजन श्रेष्ठ होता है।

(घ) फालतू कर्मकांडों से दूर रहना चाहिए।

(vi) ध्यान से पढ़ो और उत्तर दें : 1

(a)	भगत साहिबान	(i)	कलसहार जी
(b)	सूफी संत	(ii)	भाई मरदाना जी
(c)	भट्ट साहिबान	(iii)	धन्ना जी
(d)	कीर्तनियाँ	(iv)	शेख़ फ़रीद जी

	(a)	**(b)**	**(c)**	**(d)**
(क)	(ii)	(iii)	(iv)	(i)
(ख)	(iii)	(iv)	(i)	(ii)
(ग)	(i)	(ii)	(iii)	(iv)
(घ)	(iv)	(i)	(ii)	(iii)

(vii) श्री गुरु हरिराय जी द्वारा धर्म प्रचार के लिए भेजे गए प्रचारकों के संबंध में निम्नलिखित में से कौन-सा कथन **सही नहीं** है? 1

(क) भाई मंझ जी को धर्म प्रचार के लिए कंधार भेजा गया था।

(ख) भाई गोंदा जी को धर्म प्रचार के लिए काबुल भेजा गया था।

(ग) भाई जोध जी को धर्म प्रचार के लिए मुलतान भेजा गया था।

(घ) भाई फेरू जी को धर्म प्रचार के लिए राजस्थान भेजा गया था।

(viii) श्री गुरु गोबिंद सिंह जी द्वारा बाबा बंदा सिंह बहादुर के साथ भेजे गए पाँच प्यारे में से कौन शामिल **नहीं** था? 1

(क) बाबा बिनोद सिंह (ख) भाई मनी सिंह

(ग) भाई काहन सिंह (घ) भाई बाज सिंह

(ix) पंजाब के इतिहास में, इकट्ठे याद किए जाने वाले सिखों के संबंध में, निम्नलिखित में से कौन-सा जुट **गलत** है? 1

(क) भाई तारा सिंह वान - भाई तारू सिंह

(ख) भाई सुखा सिंह - भाई मेहताब सिंह

(ग) भाई बोता सिंह - भाई गरजा सिंह

(घ) भाई सुबेग सिंह - भाई साहिबाज़ सिंह

(x) भंगी मिसल के किस सरदार ने रामनगर के शासक को हराकर प्रसिद्ध ज़मज़मा तोप प्राप्त की थी? 1

(क) भीम सिंह (ख) छज्जा सिंह

(ग) झंडा सिंह (घ) गंडा सिंह

भाग - ख

2. **प्रत्येक प्रश्न का उत्तर एक शब्द या पंक्ति में दें :** 5x1=5

(i) कौन सी युद्ध प्रणाली दल खालसा की मुख्य विशेषता थी ? 1

(ii) महाराजा रणजीत सिंह के समय लाहौर का कोतवाल कौन था ? 1

(iii) 1901 ई. में सिंध पार क्षेत्र को पंजाब से अलग कर कौन–सा नया प्रांत बनाया गया था ? 1

(iv) लाहौर की बाऊली का निर्माण किसने करवाया था ? 1

(v) शैफाबाद में श्री गुरु तेग बहादुर जी किससे मिले थे ? 1

भाग - ग

3. **कोई छः प्रश्न करें। प्रत्येक प्रश्न से तीन प्रश्न करना अनिवार्य है। प्रत्येक प्रश्न के उत्तर 20 - 25 शब्दों में लिखें :** 9+9=18

(क) कोई तीन प्रश्न करें। 3x3=9

(i) बाल गुरु किसे और क्यों कहा जाता है ? 3

(ii) खालसा सृजन के कोई तीन प्रभाव बताएँ। 3

(iii) खालसा दरबार रिकॉर्ड पर एक नोट लिखें। 3

(iv) श्री गुरु अंगद देव जी ने सिखों की शारीरिक तंदरुस्ती के लिए कौन से कार्य किए ? 3

(v) श्री गुरु अर्जन देव जी की शहीदी के कोई तीन प्रभाव बताएँ। 3

(ख) कोई तीन प्रश्न करें। 3x3=9

(i) हरि सिंह भंगी पर एक नोट लिखें। 3

(ii) महाराजा रणजीत सिंह की उत्तर–पश्चिमी सीमा नीति की कोई तीन विशेषताएँ बताएँ। 3

(iii) भैरोवाल की संधि (16 दिसंबर 1846) की कोई तीन शर्तें बताएँ। 3

(iv) मीर मन्नू के खिलाफ सिखों की सफलता के कोई तीन कारण बताएँ। 3

(v) बुड्ढा दल और तरुण दल के बारे में जानकारी दें। 3

भाग - घ

4. **स्रोत आधारित/केस स्टडी संबंधी प्रश्न :** 6+6=12

(I) **निम्नलिखित गद्यांश को ध्यानपूर्वक पढ़ें और निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर दें :** 6x1=6

सिखों को पता तब चला जब अहमद शाह अब्दाली मलेरकोटला पहुँच गया। सिखों की लड़ाकू फौज दुश्मन की चौथाई थी और उनके पास कोई तोपखाना नहीं था। अब्दाली के पास बहुत भारी तोपखाना था। सिख अपने ''वहीर'' को बचाने के लिए गाँव गुरम की ओर बढ़ रहे थे कि दुर्रानियों ने चारों ओर से हमला कर दिया। सबसे पहले कासिम ख़ान ने सिखों पर धावा किया, जो सिखों से हारकर पीछे हट गया। फिर अहमद शाह ने अपने दो प्रसिद्ध सेनापतियों जहान ख़ान और सरबुलंद ख़ान के साथ स्वयं हमला किया। खालसा ने तीन मलवाई सरदारों (सरदार आला सिंह के वकील सेखू सिंह हंभलवाल, संगू सिंह भाईका, बुढ़ा सिंह भाईका) के साथ वहीर को बरनाला की ओर भेज दिया और स्वयं अब्दाली से लड़ने लगे। सरदार चढ़त सिंह शुकर्चक्किया और सरदार जस्सा सिंह आहलूवालिया बहुत बहादुरी से लड़े। उधर शाहवली ने वहीर पर हमला करके हजारों स्त्रियों और बच्चों को शहीद कर दिया। जब सरदार जस्सा सिंह को खबर मिली तो उन्होंने सरदार शाम सिंह, सरदार करोड़ा सिंह, सरदार करम सिंह और सरदार नाहर सिंह आदि को वहीर की ओर भेजा। वज़ीर शाहवली ने वहीर में से हजारों स्त्रियों और बच्चों को बंदी बना लिया था। सिखों ने हमला करके अपनी स्त्रियों और बच्चों को छुड़ा लिया और शाहवली की सेना को बहुत नुकसान पहुँचाया। सिखों की तलवार से तंग आकर वज़ीर वहीर को छोड़कर पीछे हट गया। इधर सरदार चढ़त सिंह के हाथों अब्दाली का सेनापति सरबुलंद ख़ान घायल होकर पीछे हटा ही था कि दूसरी ओर से जहान ख़ान ने हमला कर दिया। वह सरदार जस्सा सिंह के हाथों घायल हो गया। इस प्रकार दोनों दल खून की होली खेलते हुए गाँव गहल में पहुँच गए। आगे से गाँव वालों ने दरवाज़े बंद कर लिए और अब्दाली से डरकर सिखों को शरण नहीं दी। कुछ वृद्ध सिख और सिख महिलाएँ सूखे हुए बाजरे की मनारों में छिप गईं। दुर्रानियों ने आग लगाकर उन्हें ज़िंदा ही जला दिया। सिख लड़ते-लड़ते बरनाला की ओर बढ़ते जा रहे थे। दुपिहर ढलते सिख ''कुतबे'' गाँव पहुँच गए। वहाँ पानी की ढाब भरी हुई थी, जिसे सिखों ने कब्जे में ले लिया। दुर्रानी भी पानी की ओर बढ़े। यहाँ फिर बहुत भयानक लड़ाई हुई। सिखों ने तब तक दुश्मन को रोके रखा जब तक वहीर पानी पीकर आगे नहीं निकल गया। फिर सिखों ने भी पानी पिया और वहीर के पीछे चल पड़े। दुर्रानी सेना भी प्यास से मर रही थी। वे पानी पर टूट पड़ी। इतनी देर में सिख वहीर के साथ दूर निकल गए। अब्दाली ने बरनाला तक सिखों का पीछा किया। तब तक गहरा अंधेरा हो चुका था। इसलिए अब्दाली ने वहीं डेरा डाल दिया और सिख कोटकपुरा और फरीदकोट की ओर निकल गए। कुप से लेकर बरनाला तक पच्चीस मील के क्षेत्र में लाशें ही लाशें बिखरी पड़ी थीं।

(i) चढ़त सिंह शुकरचकिया का महाराजा रणजीत सिंह से क्या संबंध था? 1

(ii) इस अनुच्छेद में अहमद शाह अब्दाली के किस आक्रमण की घटना का वर्णन किया गया है? 1

(iii) उपरोक्त अनुच्छेद में किस घटना का वर्णन किया गया है? 1

(iv) शाहवली को रोकने के लिए जस्सा सिंह आहलूवालिया ने किन सेनापतियों को भेजा था? 1

(v) इस अनुच्छेद में सतलज और घग्गर नदियों के बीच के क्षेत्र से संबंधित किन सेनापतियों का उल्लेख किया गया है? 1

(vi) इस अनुच्छेद में अहमद शाह अब्दाली के किन सेनापतियों के नाम आए हैं? 1

(II) **निम्नलिखित गद्यांश को ध्यानपूर्वक पढ़ें और निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर दें :** 6x1=6

बारहवीं कक्षा के इतिहास के छात्रों ने पंजाब के दोआबों से संबंधित एक *रोल-प्ले* किया। ध्रुव कहता है, ''मेरे निवासियों को मझैल कहा जाता है।'' जतिंदर कहता है, ''गुजरात, भेरा और शाहपुर मेरे प्रसिद्ध नगर हैं।'' सुखप्रीत कहता है, आज मैं चढ़ते पंजाब में स्थित हूँ और मेरा एक प्रसिद्ध नगर उस सरदार की राजधानी रहा है जिसे दल खालसा ने *'सुल्तान-उल-कौम'* की उपाधि दी थी।'' प्रभजोत का कहना है कि ''चढ़त सिंह शुकरचक्किया जैसे योद्धा मेरी भूमि पर पैदा हुए थे। गुजरांवाला और शेखूपुरा मेरे प्रसिद्ध नगर हैं।'' इकबाल कहता है, ''मैं सबसे बड़ा दोआब हूँ। रावलपिंडी मेरा प्रसिद्ध नगर है।''

(i) इकबाल किस दोआब का प्रतिनिधित्व करता है? 1

(ii) जतिंदर किस दोआब का प्रतिनिधित्व करता है? 1

(iii) सुखप्रीत किस दोआब का प्रतिनिधित्व करता है? 1

(iv) प्रभजोत किस दोआब का प्रतिनिधित्व करता है? 1

(v) ध्रुव किस दोआब का प्रतिनिधित्व करता है? 1

(vi) 'सुल्तान-उल-कौम' जस्सा सिंह आहलूवालिया की राजधानी कौन-सा नगर रहा है? 1

भाग - ङ

5. **निम्नलिखित प्रत्येक प्रश्न का उत्तर 80 - 100 शब्दों में लिखें :** 4x5=20

(i) महाराजा रणजीत सिंह के केंद्रीय शासन-प्रबंधन का विवरण दीजिए। 5

अथवा

दूसरे अंग्रेज-सिख युद्ध के कारण बताइए। 5

(ii) सोलहवीं सदी की शुरुआत में पंजाब की सामाजिक स्थिति कैसी थी? 5

अथवा

गुरुगद्दी प्राप्त करने के बाद श्री गुरु अमरदास जी को किन कठिनाइयों का सामना करना पड़ा? 5

(iii) श्री गुरु हरगोबिंद साहिब जी की नई नीति की मुख्य विशेषताएँ बताइए। 5

अथवा

श्री गुरु तेग बहादुर जी की शहीदी के क्या प्रभाव पड़े? 5

(iv) मुगलों के अधीन पंजाब की आर्थिक स्थिति पर चर्चा कीजिए। 5

अथवा

महाराजा रणजीत सिंह की सिख मिसलों के प्रति नीति की मुख्य विशेषताएँ बताइए। 5

भाग - च

6. **मानचित्र :** 10+5=15

(i) दिए गए पंजाब के मानचित्र में बाबा बंदा सिंह बहादुर के युद्धों के कोई पाँच स्थान दर्शाएँ। 10

(ii) दर्शाये गए प्रत्येक स्थान की 20-25 शब्दों में व्याख्या करें। 5

अथवा

(i) दिए गए पंजाब के मानचित्र में पहले आंग्लो-सिख युद्ध की लड़ाइयों के स्थान दर्शाएँ। 10

(ii) दर्शाये गए प्रत्येक स्थान की 20-25 शब्दों में व्याख्या करें। 5

(English Version)

Note :

(i) *You must write the subject-code/paper-code 025 in the box provided on the title page of your answer-book.*

(ii) *Make sure that the answer-book contains 28 pages (including title page) and are properly serialled as soon as you receive it.*

(iii) *Question/s attempted after leaving blank page/s in the answer-book would not be evaluated.*

(iv) *Question paper will comprises of 6 parts (A, B, C, D, E, F).*

(v) ***Part - A** Q. No. 1 comprises of 10 sub-parts. All questions carry 1 mark.*

(vi) ***Part - B** Q. No. 2 comprises of 5 sub-parts. All questions carry 1 mark.*

(vii) ***Part - C** question no. 3 has 10 sub-parts (5 out of A and 5 out of B). Three questions from each section are compulsory. Each question is to be answered in 20-25 words. Each question carries 3 marks.*

(viii) ***Part - D** question number 4 has 2 sub-parts based on passage. Each sub-part has 6 questions. Each question carries 1 mark.*

(ix) ***Part - E** question no. 5 has four questions. Each question is to be answered in 80-100 words. Each question carries 5 marks.*

(x) ***Part - F** question no. 6 is related to Map. It has two questions, one of which has to be done. It has 15 marks. There are 10 marks for describing places including battles and 5 marks for explaining each place (in 20-25 words).*

(xi) *Attach the map of Punjab with the answer-book.*

(xii) *Punjabi and Hindi Versions of questions are true translation of English Version. So in the case of any confusion consider English Version to be Correct.*

Part - A

1. Multiple Choice Questions : **10x1=10**

(i) Who among the following was killed in the battle between Ahmad Shah Abdali and Mir Mannu ? 1

(A) Diwan Mohkam Chand (B) Lakhpat Rai

(C) Diwan Dina Nath (D) Diwan Kaura Mal

(ii) Arrange the following Anglo-Sikh related events in **correct** chronological order : 1

(i) The Shikarpur Issue (ii) The Sindh Issue

(iii) The Wadani Issue (iv) The Firozpur Issue

(A) (ii) (iii) (iv) (i)

(B) (i) (iv) (ii) (iii)

(C) (iii) (ii) (i) (iv)

(D) (iv) (i) (iii) (ii)

(iii) In the given map of Punjab, what victory of Maharaja Ranjit Singh does point "x" represent ? 1

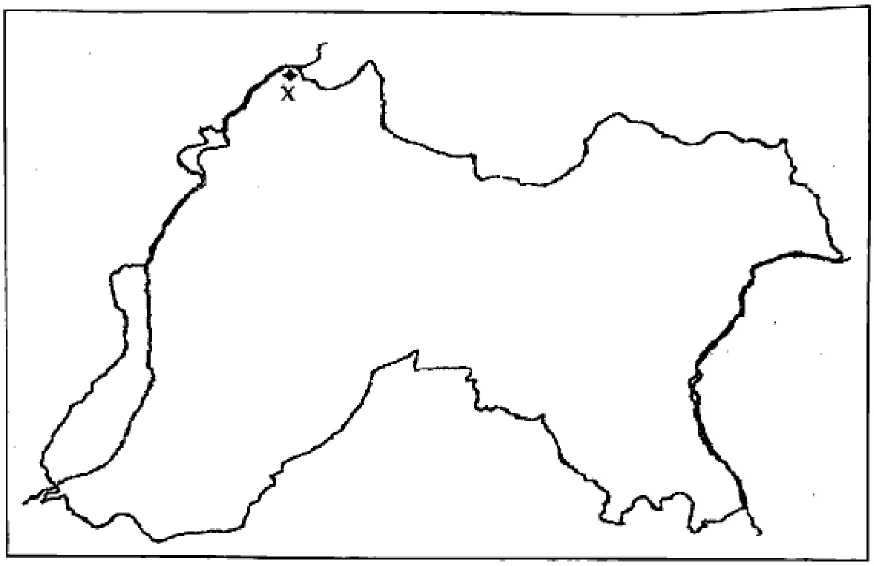

(A) Attock (B) Kashmir
(C) Kangra (D) Gujarat

(iv) To the northwest of Punjab lie the Khyber, Kurram, Tochi and Bolan passes. The foreigners who established their rule over India came through these passes. Which of the following foreigners did not come through these passes ? 1

(A) Huns (B) Turks
(C) Mughals (D) British

(v) Consider the following statements and answer : 1

Shri Guru Nanak Dev Ji refused Malik Bhago's feast and chose to eat at Bhai Lalo's house. In this context, which interpretation is most appropriate regarding the message given by the Guru Ji ?

(A) We should leave all conflicts and live with love among everyone.
(B) One should meditate on the name of God.
(C) Simple food earned through honest labor is superior to delicious food obtained through sinful means.
(D) One should stay away from unnecessary rituals.

(vi) Read carefully and answer : 1

(a)	Bhagat Sahiban	(i)	Kalsahar Ji
(b)	Sufi Saint	(ii)	Bhai Mardana Ji
(c)	Bhatt Sahiban	(iii)	Dhanna Ji
(d)	Kirtanis	(iv)	Sheikh Farid Ji

	(a)	(b)	(c)	(d)
(A)	(ii)	(iii)	(iv)	(i)
(B)	(iii)	(iv)	(i)	(ii)
(C)	(i)	(ii)	(iii)	(iv)
(D)	(iv)	(i)	(ii)	(iii)

(vii) Which of the following statements regarding the preachers sent by Shri Guru HarRai Ji for the Propagation of religion is **not correct** ? 1

(A) Bhai Manjh Ji was sent to Kandhar for religious preaching.
(B) Bhai Gonda Ji was sent to Kabul for religious preaching.
(C) Bhai Jodh Ji was sent to Multan for religious preaching.
(D) Bhai Pheru Ji was sent to Rajasthan for religious preaching.

(viii) Who among the following was **not** one of the five beloved (Panj Pyare) sent with Baba Banda Singh Bahadur by Guru Gobind Singh Ji ? 1

(A) Baba Binod Singh (B) Bhai Mani Singh
(C) Bhai Kahan Singh (D) Bhai Baj Singh

(ix) Which of these pairs of Sikh remembered together in history of Punjab is **incorrect** ? 1

(A) Bhai Tara Singh Wan - Bhai Taru Singh
(B) Bhai Sukha Singh - Bhai Mehtab Singh
(C) Bhai Bota Singh - Bhai Garja Singh
(D) Bhai Subeg Singh - Bhai Shahbaz Singh

(x) Which leader of the Bhangi Misl defeated the ruler of Ramnagar and obtained the famous Zamzama cannon ? 1

(A) Bhim Singh (B) Chhajja Singh
(C) Jhanda Singh (D) Ganda Singh

Part - B

2. Answer each question in one word or line : **5x1=5**

(i) What was the main war strategy of the Dal Khalsa ? 1

(ii) Who was the Kotwal of Lahore during Maharaja Ranjit Singh's rule ? 1

(iii) In 1901, which new province was created by separating the trans-Indus region from Punjab ? 1

(iv) Who constructed the Baoli of Lahore ? 1

(v) Whom did Guru Tegh Bahadur Ji meet at Saifabad ? 1

Part - C

3. Attempt any six questions. Three questions are compulsory from each section. Give answer in 20-25 words for each question : **9+9=18**

(A) **Attempt any three questions :** **3x3=9**

(i) Who is called the Bal Guru (Child Guru) and why ? 3

(ii) Write any three effects of the creation of the Khalsa. 3

(iii) Write a note on Khalsa Darbar Records. 3

(iv) What steps did Shri Guru Angad Dev Ji take for the physical fitness of the Sikhs ? 3

(v) Mention any three effects of the martyrdom of Shri Guru Arjan Dev Ji. 3

(B) **Attempt any three questions :** **3x3=9**

(i) Write a short note on Hari Singh Bhangi. 3

(ii) Write three features of Maharaja Ranjit Singh's North-West Frontier Policy. 3

(iii) Mention three terms of the Treaty of Bhaironwal (16 December 1846). 3

(iv) Mention three reasons for the success of the Sikhs against Mir Mannu. 3

(v) Give information about Budha Dal and Taruna Dal. 3

Part - D

4. **Source based / Case study related questions :** **6+6=12**

(I) **Read the following passage carefully and answer the following questions :** **6x1=6**

The Sikhs came to know about it when Ahmad Shah Abdali reached Malerkotla. The Sikh fighting force was only one-fourth the size of the enemy army and they had no artillery. Abdali, however, had a huge and powerful artillery. The Sikhs were moving towards the village of Gurm to protect their wahir (a large group consisting of women, children and the elderly), when the Durranis attacked from all sides. First, Qasim Khan attacked the Sikhs but was defeated and forced to retreat. Then Ahmad Shah himself, along with his two famous generals - Jahan Khan and Sarbuland Khan - launched another attack. The Khalsa, along with three Malwai chiefs (Sardar Ala Singh's representative Sekhu Singh Hambalwal, Sangu Singh Bhaika and Budha Singh Bhaika), sent the wahir towards Barnala and themselves engaged Abdali in battle. Sardar Charat Singh Shukarchakkia and Sardar Jassa Singh Ahluwalia fought with great bravery. On the other side, Wazir Shah Wali attacked the wahir and martyred thousands of women and children. When Sardar Jassa Singh heard this, he sent Sardar Sham Singh, Karora Singh, Karam Singh and Nahar Singh towards the wahir. Wazir Shah Wali had captured thousands of women and children from the wahir. The Sikhs launched a fierce attack, freed their women and children and inflicted heavy losses on Shah Wali's forces. Troubled by the Sikhs' swordsmanship, the Wazir retreated and left the wahir. Meanwhile, Abdali's general Sarbuland Khan was wounded by Sardar Charat Singh and forced to retreat and then Jahan Khan attacked from the other side but was wounded by Sardar Jassa Singh. Both armies fought a bloody battle and reached the village of Gahhil. The villagers, fearing Abdali, closed their doors and refused to shelter the Sikhs. Some elderly Sikhs and women hid in dry millet stacks, but the Durranis set them on fire, burning them alive. Fighting continuously, the Sikhs moved towards Barnala. Exhausted, they reached the village of Kutbe, where there was a pond full of water. The Sikhs took control of it. The Durranis also came towards the water, and another fierce battle took place there. The Sikhs held off the enemy until the wahir had drunk water and moved ahead. Then the Sikhs also drank water and followed the wahir. The Durrani army was also dying in large numbers. They rushed towards the water, but by that time the Sikhs and their wahir had gone far ahead. Abdali pursued the Sikhs up to Barnala. By then, darkness had fallen. Abdali set up camp there, while the Sikhs moved towards Kotakpura and Faridkot. From Kup to Barnala a distance of about twenty-five miles - dead bodies lay scattered everywhere.

(i) What relation did Charat Singh Shukarchakkia have with Maharaja Ranjit Singh ? 1

(ii) Which invasion of Ahmad Shah Abdali is being discussed in this passage ? 1

(iii) Which historical event is discussed in the above passage ? 1

(iv) Which generals did Jassa Singh Ahluwalia send to stop Shah Wali ? 1

(v) Which generals related to the region between the Sutlej and Ghaggar rivers are mentioned in this passage ? 1

(vi) What are the names of Ahmad Shah Abdali's generals mentioned in this passage ? 1

(II) **Read the following passage carefully and answer the following questions :** **6x1=6**

The students of Class 12 History performed a role play related to the Doabs (regions between two rivers) of Punjab. Dhruv says, "The inhabitants of my region are called Majhail". Jatinder says, "Gujarat, Bhera and Shahpur are my famous towns". Sukhpreet says, "At present, I am located in Eastern Punjab, and one of my famous towns was once the capital of the Sardar who was given the title 'Sultan-ul-Quam' by the Dal Khalsa". Prabhjot says, "Warriors like Charat Singh Shukarchakkia were born on my land. Gujranwala and Sheikhupura are my famous towns". Iqbal says, "I am the largest Doab. Rawalpindi is my famous city".

(i) Which Doab does Iqbal represent ? 1

(ii) Which Doab does Jatinder represent ? 1

(iii) Which Doab does Sukhpreet represent ? 1

(iv) Which Doab does Prabhjot represent ? 1

(v) Which Doab does Dhruv represent ? 1

(vi) Which city was the capital of 'Sultan-ul-Quam' Jassa Singh Ahluwalia ? 1

Part - E

5. Write the answer to each question in 80 - 100 words : **4x5=20**

(i) Give an account of the central administrative system of Maharaja Ranjit Singh. 5

OR

Explain the causes of the Second Anglo-Sikh War. 5

(ii) What was the social condition of Punjab in the early sixteenth century ? 5

OR

What difficulties did Shri Guru Amar Das Ji face after attaining the Guruship ? 5

(iii) Describe the main features of Shri Guru Hargobind Sahib Ji's new policy. 5

OR

What were the effects of the martyrdom of Shri Guru Teg Bahadur Ji ? 5

(iv) Discuss the economic condition of Punjab under the Mughals. 5

OR

Describe the main features of Maharaja Ranjit Singh's policy towards the Sikh Misls. 5

Part - F

6. Map : **10+5=15**

(i) On the given map of Punjab, show any five places of battles of Baba Banda Singh Bahadur. 10

(ii) Explain each shown place in 20-25 words. 5

OR

(i) On the given map of Punjab, show the places of battles of First Anglo Sikh War. 10

(ii) Explain each shown place in 20-25 words. 5